

This is an ACCEPTED MANUSCRIPT of a chapter published in:
Nils Erik Villstrand & Petri Karonen (Red.), *Öppet Fall: Finlands historia som möjligheter och alternativ 1417–2017* (Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 2017), 206–244.

Marjaana Niemi

1917: En reseguide till ett sargat men okuvat Finland

Reseguiden ajourförs inte alltid i den takt som världen förändras, men de skapar kontinuiteter som överbryggar förändringarna. Statsrådet August Ramsays *Suomi: Matkaopas: Käytännöllinen käsikirja (Vägvisare i Finland: Praktisk resehandbok)*, som publicerades år 1917, var inte helt och hållet utmärkt, knappt ens nöjaktig, som en guide för resenärer i Finland år 1917. Ärligt sagt lämnade den säkert en och annan av dem i sticket. *Vägvisare* hade skapats för ett Finland där resenärer bekymrade sig över förhållandevis små problem: var kunde man finna en droskförare, var kunde man lämna sitt resebagage, var låg bekvämligheterna, skulle man under sitt besök i Helsingfors inta sina måltider i Operakällaren eller i Bulevardens automatrestaurang, skulle man i Tammerfors hellre bekanta sig med omgivningen kring forsen med Näsilinna, eller ta en båttur på Pyhäjärvi? År 1917 hade resenärer naturligtvis en hel del dylika småsaker att ta i beaktande, men dessutom sådana former av osäkerhet och oro som *Vägvisare* inte kunde erbjuda några råd inför.¹

Vid Turistföreningen i Finland var man medveten om de brister som fanns i deras guide från 1917. Reseguiden var en reviderad upplaga av Ramsays handbok från 1890-talet och den skulle ges ut redan 1915, men världskriget sköt upp utgivningen till 1917.² Då började man ana ett ljus i tunneln, och man antog att *Vägvisare* snart skulle komma att behövas igen. Redaktörsarbetet med boken var i stort sett färdigt redan 1915, och Turistföreningen beklagade att alla förändringar som ägt rum efter det inte hade kunnat

¹ Ramsay (toim.), *Suomi: Matkaopas*.

² Översättarens anmärkning: på svenska har *Vägvisare i Finland* utgivits två gånger, 1895 och 1905. Den omarbetade upplagan från 1917 finns dock endast på finska.

beaktas: "I synnerhet priserna har stigit avsevärt jämfört med de priser som ges i verket." Trots bristerna hoppades föreningen att guiden skulle vara "till nytta för de resande läsarna". Även om *Vägvisare* inte passade de undantagsförhållanden som rådde, öppnar den flera fönster till sin tids Finland. Guiden speglade – och delvis också stärkte – de förändringar och kontinuiteter som fanns i Finland år 1917, vilket medförde att den även visade en väg in i framtiden.

Majoriteten av Finlands tre miljoner invånare bodde fortfarande på landsbygden, men *Vägvisare* delade redan in Finland i städer, deras "omnejder" och förbindelserna mellan dem: landsbygdsvyerna sveper förbi då resenären tar sig från en stad till en annan med tåg, ångbåt eller automobil.³ Utgivandet av *Vägvisare* år 1917 var redan i sig ett uttryck för att livet gick vidare relativt oförändrat trots kriser som brist på livsmedel och bostäder, arbetarkamp, våldsamheter och osäkerhet. Det fanns ingen viloplats, och att koncentrera sig på vardagen var därför till hjälp för majoriteten av medborgarna, som inte hade möjlighet att påverka de stora omvälvningarna som pågick runt omkring dem. Den anspråkslösa *Vägvisaren* – liksom första världskriget eller de ryska revolutionerna – knöt också finländarna till transnationella nätverk. "Lokala" sevärdheter och tjänster förenades och omarbetades i guiden till likadana helheter som i otaliga andra guideböcker för resenärer till olika delar av världen, och enskilda resmål hade samtidigt flera väldigt olika betydelser. Till exempel är flera av kyrkorna som presenteras i reseguiden lokala landmärken, och kanske även nationellt kända byggnader, men samtidigt var de kopplade till transnationella trossystem.

I den här artikeln undersöker jag Finland år 1917 genom de fönster som öppnas av Ramsays *Vägvisare*. Här framträder både ett samhälle som genomgår en urbanisering, ett samhälle där man tar fasta på vardag och rutiner, men också en "nation" som söker sin plats i en värld där den gamla internationella världsordningen håller på att brytas ned och den nya ännu inte har fötts. Hur såg finländarna på sin samtid och sin framtid då allt fler bodde i städer, då ett fjärran krig och en något mindre fjärran revolution påverkade vardagen där

³ I detta hänseende skilde sig Ramsays reseguide från den första resefilmen som presenterade Finland för utländska turister (*Finland*): den visades på internationella rese- och turismutställningen i Berlin år 1911. I filmen presenteras kort det urbana Helsingfors och industristaden Tammerfors, men huvudsakligen ligger fokus på naturlandskap, herrgårdar och slott.

hemma, då Finland fortfarande var ett storfurstendöme och då det ryska imperiet fortfarande existerade? Svaren på dessa frågor söker från dagböcker, memoarer och samtida publikationer samt med hjälp av forskningslitteratur.

Ovissheten om framtiden tärde på många i samtiden till den grad att endast ett fåtal av dem stannade upp för att reflektera konkret kring de alternativ som framtiden verkade tillhandahålla. Det var svårt att blicka långt då man knappt kunde se något på nära håll. Någon form av framtidsbilder målades ändå upp i texterna. Man trodde att urbaniseringen och industrialiseringen skulle fortsätta, men det fanns också många som förknippade Finlands framtid uttryckligen med landsbygden: skogarna, åkrarna och stenladugårdarna. Då det kom till världspolitiken koncentrerade sig många finländare i skuggan av kriget och krigstillståndet på sina vardagssysslor: de trodde inte på att *status quo* skulle rubbas i någon större utsträckning trots omvälvningarna. Imperierna var kanske starkast just i människornas tankar. Många trodde att Finland skulle förbli en del av Ryssland i någon form men att det fortsättningsvis skulle vara starkt bundet även till det västliga Europa. Denna balansgång hade man fått öva på så länge att den knappt gick att släppa ens när man gjorde sig föreställningar om framtiden. De världspolitiska aktörerna – från Förenta staternas president Woodrow Wilson till bolsjevikledaren V. I. Lenin – basunerade i sina tal ut budskap om de förtryckta folkens frigörelse.⁴ Finländarna tog fasta på tanken till den grad att orden "självständighet", "befrielse" och "oberoende" blev vanligare i tal och skrivelser, men dessa ord hade väldigt olika innebörder beroende på den kontext som de användes i. Det fanns så många ok som man ville kasta av sig.

Mot ett urbanare Finland

I folkskolorna lästes Topelius *Boken om vårt land* från 1870-talet ännu flitigt år 1917. Topelius manade den växande generationen till ödmjukhet: "I jämförelse med den övriga världen är vårt land fattigt och avlägset. Vi hava visst ingen orsak till högmod. Vi måste vara ödmjuka,

⁴ Falk, "Self-determination under international law", s. 39–41.

arbetsamma, sparsamma och läraktiga för att icke nödgas bero av andras gunst.” Alla delade inte Topelius åsikter ens då de skrevs ned, än mindre på 1910-talet. Till exempel kritiserade Elis Lagerblad i *Finsk Tidskrift* redan år 1879 Topelius beskrivning som ytlig och fastklamrad vid det förflutna. Lagerblad ansåg att *Boken om vårt land* hade åsidosatt nutiden och framtiden, alltså städerna och den nya industrin.⁵ Några år senare följde författaren Minna Canth upp samma tanke genom att kritisera finländarna för att framhålla ”ålderdomlighet” som en stor dygd. Enligt Canth skulle man djärvt sträva efter materiell rikedom och mentala framsteg: ”Vi ligger efter andra folk och vi måste skynda oss för att nå i kapp dem.”⁶ Ekonomen O.K. Kilpi våndades över samma fenomen år 1915. Enligt honom var den tröghet och långsamhet som etsat sig in i finländarnas livsvisdom orsaken till att Finlands folk inte klarade sig i konkurrensen med andra länder.⁷ Han menade att framtiden var full av utmaningar och att finländarna för att bli framgångsrika var tvungna att kämpa hårdare – mycket hårdare.

Trots sin eventuella tröghet och långsamhet var Finland vid det första världskrigets utbrott inte en del av Europas fattigaste periferi. Man var förvisso långt bakom Europas rikaste länder, Storbritannien och Schweiz, men bara en aning efter Frankrike och Irland och klart före till exempel Ryssland och Grekland.⁸ Södra Finland urbaniserades i en sådan takt vid 1900-talets början att de sydliga länens urbaniseringsgrad på 1910-talet redan var över 30 procent. Jämfört med Västeuropa var det förvisso en anspråkslös siffra, men den var ingalunda något undantag i en kontext som utgjordes av det övriga Europa.⁹ Sin första storstad hade Finland fått år 1907, då befolkningsantalet i Helsingfors överskred gränsen 100 000. Tio år senare var helsingforsarna redan 160 000, och utanför stadens gränser växte dessutom arbetarbefolkningens vilda förorter och medelklassens mer organiserade gemenskaper. Från dessa nådde man staden för att arbeta eller uträtta andra ärenden med

⁵ Donner, *Uusi Maammekirja*, s. 74; citatet ur Zacharias Topelius, *Boken om vårt land*, s. 18.

⁶ ”Jäljellä olemme muista kansoista, täytyy rientää, että saamme heidät kiinni.” Canth, *Taisteleva Minna*, s. 164.

⁷ Kilpi, *Suomen ammatissa toimiva väestö*.

⁸ Kennedy, Giblin & McHugh, *The Economic Development of Ireland*, s. 14–15.

⁹ Haapala, *Kun yhteiskunta hajosi*, s. 93–94; Clark, *European Cities and Towns*, s. 228–232.

hjälp av ångbåt eller tåg eller till fots.¹⁰ Förändringen framskred så snabbt att den gick att känna av. Staden växte så att det märktes.

Industrialiseringen lockade folk till huvudstaden. Arbetarkvarter byggdes på klipp- och skogsmarkerna runt staden och fabrikernas skorstenar förändrade stadssilhuetten. På Helsingfors udd sträckte sig i början av 1900-talet inte endast kyrktornen, utan även 60 fabriksskorstenar, mot skyarna.¹¹ Industrialiseringen bäddade också för en kraftig tillväxt i flera andra städer under 1900-talets första årtionden, och redan år 1915 var antalet industriarbetare i städerna större än på landsbygden. Åbo växte med en sådan fart att befolkningsantalet år 1917 var cirka 60 000, medan Tammerfors och Viborg följde hack i häl. Den enda av de stora städerna som fick epitetet industristad var Tammerfors, och även enligt Ramsays *Vägvisare* var Tammerfors landets "mest framstående" fabriksstad, "Finlands Manchester".¹² Tammerfors räknades således in i raden av "Europas Manchestrar", i sällskap av, bland andra, det belgiska Gent, det tyska Chemnitz, det svenska Norrköping och det polska Łódź. Allt som allt var "Manchestrarna" ungefär 50 till antalet; varje industrialiserat eller industrialiserande land med självaktning hade sitt eget.

Stämpeln som industristad var inte endast en välsignelse. Manchester var förutom en förmögen metropol även en chockerande urban miljö med rök, slumområden och sociala problem som hade beskrivits av Friedrich Engels.¹³ Debatten kring den industriella revolutionens urhem gav upphov till begrepp och tankemodeller som användes för att strukturera industrialiseringen och industristadsutvecklingen i Europa på ett mer allmänt plan. Manchester kastade oundvikligen både sitt ljus och sin skugga över andra industristäder.¹⁴ Det är talande att flera finska städer ansåg att industrialisering var viktigt men hellre framstod utåt som administrations-, skol- och handelsstäder än som industriella centra. Till exempel hade Helsingfors enligt *Vägvisare* "en hel mängd" fabriker "på olika ställen", men Helsingfors "utgör dock icke en fabriksstad och bär ingalunda prägeln af en

¹⁰ Harvia, *Helsingin esikaupunkiliitos*, s. 51–65. Med befolkningsantalen för Helsingfors menas den "verkliga" befolkning som bodde i staden baserat på folkräkningarna som utfördes åren 1910 och 1920. Åström, "Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa", s. 10–17.

¹¹ Leminen & Pyrylä, "Teollisuuden muisto", s. 78.

¹² Ramsay (toim.), *Suomi: Matkaopas*, s. 218.

¹³ Engels, *The Condition of the Working-Class in England*, s. 45–51.

¹⁴ Platt, *The Shock Cities*.

sådan”.¹⁵ Tammerfors var stolt över sina fabriker, men även där kändes kopplingen till Manchester obekvämt nära med tanke på framtiden.¹⁶

Trots att man på flera sätt byggde in ett avstånd till Manchesters slumområden kunde inget av Finlands industricentra helt och hållet undvika industrialiseringens avigsidor. I 1910-talets debatt koncentrerade man sig speciellt på bostadsmisären bland industriarbetarbefolkningen, och hanteringen av detta problem sågs som en viktig framtidsutmaning. Mörkast var bostadssituationen i Helsingfors, särskilt i Berghäll, där det i medeltal bodde fyra personer i ett bostadsrum. De trångbodda rummen var unkna, tapeterna eller ”maskinpapperet” på väggarna hade ofta fläckar av mögel och smuts och många som bodde i de här bostäderna var drabbade av tuberkulos och andra sjukdomar. Statistikern och etnologen Yngvar Heikel illustrerade kopplingen mellan dåliga boendeförhållanden och sjukdomar år 1917 genom att rätt och slätt rita in dödsfall och likkistor på sina tabeller och kartor. Han påpekade även att det faktum att ”bostadseländet under de senaste åren ännu därtill i hög grad ökats, borde utgöra en varning för landsortsbor, som gerna slå sig ner i huvudstaden och en maning till dess lösa befolkning att så vitt möjligt återvända till sina hemtrakter”.¹⁷ Inflyttarna lät sig dock inte hindras av dödsfall och likkistor – många av dem var vana vid såväl dåliga boendeförhållanden som tuberkulos från sina hemtrakter.¹⁸

Urbaniseringen och industrialiseringen förstärkte varandra. Industrialiseringen lockade folk till städerna, och stadsborna använde sig allt mer av industriellt tillverkade produkter. Ett ökande välstånd och en tilltagande urbanisering illustreras väl av det faktum att 60 procent av den finska fabriksindustrins produkter förbrukades i hemlandet. Hemmamarknadsindustrin bestod huvudsakligen av metall-, livsmedels- och textilindustri, och fabriker låg oftast i städer och befolkningscentrum. Det var strängt taget ingen självklarhet att den ekonomiska blomstringen skulle fortsätta. J. Karhu som fördjupat sig i krigsekonomin konstaterade i sin bok år 1917 att industrins lönsamhet hade varit svag före

¹⁵ Ramsay (red.), *Finland: Resehandbok*, s. 11.

¹⁶ Känslan förstärktes på 1930-talet, så till den grad att staden påbörjade ett talkoarbete för att skapa en ny image. I stället för ”Finlands Manchester” ville Tammerfors vara ”Fabrikernas vackra stad”, Harjula, *Tehdaskaupungin takapihat*, s. 184–186.

¹⁷ Heikel, ”Tilastollinen osasto. Asunto- ja rakennusolot”, s. 19–23. Se även Sucksdorff, *Arbetarebefolkningens i Helsingfors bostadsförhållanden*; Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen*, s. 237–256.

¹⁸ Gebhard, *Asunto-olot*, s. xx.

första världskriget. Landet saknade naturresurser som skulle ha möjliggjort en ”intensiv industri”, samtidigt som industrin led brist på både yrkesskicklig arbetskraft och kapital. De företag som fanns var nästan alla stora. Landets ekonomi var underutvecklad och det förde med sig att det var svårt att med begränsat startkapital komma i gång med företagsverksamhet. Möjligheterna till företagande var i regel öppna endast för de förmögna.¹⁹

De mest centrala industrianläggningarna i Åbo ger en klar bild av hur de finska städernas industri såg ut strax före första världskriget. Aura Sockerbruk tillverkade en fjärdedel av Finlands socker. Varje år skickade fabriken ut miljoner kilo socker i konformade klumpar, sockertoppar, som sedan hackades i mindre bitar i affärerna och i hemmen. Landets största tobaksfabrik, Rettig, svarade på den ökade efterfrågan på tobaksprodukter genom att tillverka hundratals miljoner cigaretter årligen. Med kvalitetsmöbler från N. Bomans Ångsnickeri inreddes borgerskapets och överklassens hem i såväl Finland som S:t Petersburg. Från Vulcans och Crichtons skeppsvarv sjösattes olika slags ångfartyg och Åbo Jernmanufaktur Ab började, vid sidan om att producera lok och tröskmaskiner, göra upp ritningar för en traktor år 1916. Så skapades Finlands första traktor som fick namnet Kullervo, efter den kraftfulla men tragiska figuren i Kalevala.²⁰

Det var inte endast fabriksbyggnaderna utan även stadshusen och järnvägsstationerna som färdigställda på 1910-talet som avspeglade städernas allt viktigare roll och ökade välfärd. Eliel Saarinen, som blivit nationens mest kände arkitekt, fick erbjudanden på löpande band, både direkt och via arkitekttävlingar. Utgående från ritningar från hans bord byggdes monumental stadshus i både Lahtis (1912) och Joensuu (1914) och nya järnvägsstationer i Viborg (1913) och Helsingfors (1914). I S:t Michel byggdes samtidigt ett stadshus utformat av Selim A. Lindqvist (1912).²¹

¹⁹ Karhu, *Sota-ajan taloudellinen elämä*, s. 73; Haapala, *Kun yhteiskunta hajosi*, s. 69–73.

²⁰ Se t.ex. Jussila et al., *Telakoita, telefooneja ja troppeja*.

²¹ Hausen, ”Saarinen Suomessa”, s. 73–74; Kolbe, ”Kaupungintalo kunnallisen itsehallinnon symbolisena rakennuksena”, s. 18; Niskanen, ”Eliel Saarisen kaupungintalot”, s. 29–33; Niemi, ”Kaupunkisuunnittelijat ilman rajoja”, s. 246–249. Helsingfors järnvägsstation var nästan färdigställd år 1914, men den togs i bruk först efter kriget år 1919.

I Joensuu dominerade det imponerande stadshuset i sten – byggt i en stad med låga trähus – på många sätt de 3 000 stadsbornas vardagsliv. Utöver stadsförvaltningen inhyste stadshuset en brandkår och Finlands Bank, och stadshuset fungerade också som bibliotek, teater, konsertsal, restaurang, polisstation och häkte.²² Järnvägsstationerna var å sin sida det moderna samhällets pionjärer. Enligt Ramsays *Vägvisare* hade man vid byggandet av Viborgs station beaktat "alla de senaste landvinningarna inom tekniken"²³. Luften i väntesalarna var rengjord och uppvärmd och stationens rymliga hall och stiliga fasad gjorde ett "våldigt intryck". Järnvägarna ändrade också på de inhemska hierarkierna. Alltmedan landsvägarna och orterna vid dem minskade i betydelse, fick orterna vid järnvägen ett lyft i sin utveckling. Den moderna världen gick på räls och bilen kunde inte utmana tåget.²⁴

I takt med städerna byggdes de urbana identiteterna upp. Flera författare reflekterade kring städernas tillväxt och en urbanitet i förändring. Författaren Toimo Tarvas, född i Helsingfors, beskrev i sin bok *Häviävää Helsingiä* (Det försvinnande Helsingfors) från år 1917 de vanliga stadsborna i förändringens mittpunkt. En av dem var tobaksförsäljaren Antti Pelttari, som sålde cigaretter vid den nya Långa bron, byggd i sten, medan han nostalgiskt mindes den gamla träbron. Madamen Iita Fagerlund hade å sin sida i 35 år serverat sina kunder kaffe och tidvis sprit i sitt kaffeskjul, men nu skulle det bli stopp för det. Magistraten hade bestämt att skjulet skulle flyttas för att ge plats för den nya stensemuren.²⁵ Även de första filmmakarna trivdes i städerna där de dokumenterade stadslivet.²⁶

Också städernas beslutsfattare var medvetna om att det var viktigt att bygga upp en gemensam historia för en heterogen grupp nya och gamla stadsbor. Centrala element i denna process var stadsmuseerna och stadshistorierna. Under åren före världskriget gav Helsingfors Fornminneskommitté fotografen Signe Brander i uppdrag att fotografera det försvinnande Helsingfors, där låga trähus kämpade för sin överlevnad i skuggan av stora stenhus. Brander åkte runt i droska, i sällskap med statsarkivarien Reinhold Hausen och några andra medlemmar av kommittén, och fotograferade rivningsdömda trähus och livet kring dem.

²² Niskanen, "Eliel Saarisens kaupungintalot", s. 30.

²³ "tekniikan kaikki viimeiset saavutukset", Ramsay (toim.), *Suomi: Matkaopas*, s. 328.

²⁴ Se t.ex. Ramsay (toim.), *Suomi: Matkaopas*, s. 156, 328; Schivelbusch, *Järnvägsresandets historia*.

²⁵ Tarvas, *Häviävää Helsingiä*, s. 99–138.

²⁶ Salmi, *Tanssi yli historian*, s. 92.

Detta var det första omfattande "nutidsdokumenteringsprojektet" som genomfördes av Helsingfors stadsmuseum, grundat 1911.²⁷ Stadshistoriker hade nyligen publicerats i flera städer: Väinö Voionmaa hade skrivit en historia över Tammerfors stad i tre band och Johan Wilhelm Ruuth hade författat en historia över Viborg i två band.

I världshandelns nätverk

Medan hemmamarknadsindustrin främst gynnade städerna, ansågs utrikeshandeln vara en livlina för hela landet i början av 1900-talet. Exportvarorna bestod huvudsakligen av skogsindustriprodukter – råvirke, sågvirke och papper – och även en del jordbruksprodukter. Exportindustrin hade en jämnare inverkan på landets välstånd. En del av pengarna stannade i städernas hamnar, men en stor del gick till sågverken, till skogsägarna och även till skogsarbetarna i form av löner.²⁸

Det fanns flera olika landsbygder. På vissa områden var förbindelserna till städerna fasta och lantbrukets kommersialisering långt hunnen, på andra hade denna process knappt inletts. Också med tanke på gårdsareal, ägandeförhållanden och naturförutsättningar var Finlands landsbygd splittrad i väldigt olika områden. Då man reste från sydvästra Finland via södra Österbotten till de östliga länen byttes stora åkerbrukslägenheter ut mot medelstora familjebbruk, som i sin tur ersattes av småbruk. Antalet torpare och daglönare varierade kraftigt mellan olika delar av landet. Tidens experter målade upp en lika pessimistisk bild av jordbruket och dess produktivitet som av industrin. Finland låg bland annat efter grannlandet Sverige i utveckling, och nya idéer måste anammas på flera delområden: odlingsmetoderna måste utvecklas, moderna maskiner införskaffas, konstgödsling införas och avelsverksamheten intensifieras.²⁹

²⁷ Harju, "Elämä Myllypurossa", s. 218–220; Alanco & Pakarinen, *Signe Brander*.

²⁸ Haapala, *Kun yhteiskunta hajosi*, s. 64–65.

²⁹ Sunila, *Pienviljelys ja sen menestysmahdollisuudet*; Haapala, *Kun yhteiskunta hajosi*, s. 83–86.

Från staden sett var landsbygden på efterkälken, antingen i positiv eller i negativ bemärkelse. Speciellt fennomanska författare upprätthöll en uppfattning om en "sund", stabil och konservativ bondebefolkning som utgjorde den mest äkta kärnan av Finlands folk och som var ett fundament man kunde bygga Finlands framtid på. Men det var ändå så att sökandet efter – och betonandet av – den "äkta" finskheten så småningom förlorade sin glans under 1900-talets första årtionde.³⁰ Detta kom till uttryck i den politiska debatten men också bland annat inom konsten och arkitekturen. Poeten Eino Leino gick i en roman 1906 så långt som till att göra narr av denna glorifiering av folket.³¹

Författaren Ernst Lampén framställde å sin sida landsbygden som ett område på efterkälken som ändå hade dragits med i städernas utveckling på ett beundransvärt sätt: Peräseinäjoki var "mycket närmare huvudstaden än man kan tro". Under en bilfärd år 1913 beundrade han bond- och herrgårdarna, av vilka många var ljusa, trivsamma och på väg mot en "högre utveckling". Lampén övernattade på värdshus som serverade god mat, där sängarna var i oklanderligt skick; "högst modern var även den litteratur som fanns kringsspridd här och var på borden i salen och i kamrarna". Borta var de gamla psalmböckerna, inbundna i trä och läder, och kackerlackorna. Speciellt kvinnornas roll som landsbygdens moderniserare ansåg Lampén vara betydelsefull. I hans framställning bar många värdshusvärdinnor och deras döttrar studentmössor, de hade "genomgått fruntimmersskola", spelade piano, klarade av att föra en konversation och kunde sin Runeberg.³²

Utrikeshandeln var en livlina även i den bemärkelsen att en stor del av finländarnas dagliga bröd kom från utlandet. I slutet av 1800-talet hade lantbrukets tyngdpunkt flyttats från odling av brödsäd till boskapsskötsel och mejeriindustri. Under åren innan första världskriget bröt ut räckte mjölkprodukterna och köttet till för export, men råg- och vetemjålet kom oftast från de tyska hamnarnas stora exportkvarnar eller från Ryssland. Finlands självförsörjningsgrad på brödsäd var vid världskrigets utbrott endast 35–40 procent.³³

³⁰ Alapuro, "De intellektuella, staten och nationen"; Klinge, *Vihan veljistä valtiososialismiin*, s. 105–106.

³¹ Leino, *Routavuositrilogia*. Se även Niemi, "Kaupunkisuunnittelijat ilman rajoja", s. 245–246.

³² Lampén, *Härs och tvärs genom Finland*, s. 21–24.

³³ Rantatupa, "Elintarvikehuolto ensimmäisen maailmansodan aikana", s. 265–269.

Utrikeshandelns ökande betydelse synliggjordes förutom i import- och exportsiffrorna även i det faktum att obrutna och pålitliga kontakter till utlandet ansågs väldigt viktiga i början av 1910-talet. Finland hade nästan fram till slutet av 1800-talet varit ett land som under vintermånaderna var helt avskärmat från Väst- och Centraleuropa. Det enda som hade kunnat tryggas var att posten från Stockholm via Åland kom fram till Åbo. Under en lång tid accepterades den årliga isoleringen som ett faktum, men mot slutet av 1800-talet började den redan ses som ett problem. Gustav A. Serlachius, brukspatron i Mänttä, gick i täten för dem som krävde att finländarna snarast möjligt borde frälsa sig själva från det straff som Gud hade ålagt dem: "från fast-, drift-, pack- och smältisen, som i flera månader stängde våra havshamnar".³⁴ Förbindelserna med den övriga världen skulle upprätthållas.

Steg för att lösa problemet hade tagits under 1800-talets sista årtionde. Då den danska isbrytaren Bryderen år 1889 besökte Hangö som var omringat av is, gavs händelsen stor betydelse av författaren och journalisten Karl August Tavaststjerna: "En helt fosterländsk och förhoppningsfull stämning fick makt med oss. Denna den moderna mekanikens kamp med isen var kanske af större betydelse för vårt land än någon annan kamp, som ännu stått på dess hvita drifvor. Det var befrielsen från fattigdomens och köldens bojor, som kom till oss därute i form af tvänne svarta skepsskrof."³⁵ Samma år beställde senatens handels- och industriexpedition den första isbrytaren till Finland. Den fick kort och gott heta Murtaja ("Brytaren"). Snart fick den sällskap av Sampo och Tarmo.

Finland hade förändrats från ett samhälle som slöt sig för världen under flera månader till ett samhälle där fartygen förväntades röra sig konstant. Både Hangö och Åbo hade vinterhamnar på 1910-talet, från vilka förbindelserna till världsmarknaden hölls vid liv året om. Precis innan kriget bröt ut var förhållandena fördelaktiga: "nya fartyg byggdes och nya handelsrutter planerades [...] och fartygen fick segla fullt lastade".³⁶ Då kriget bröt ut stannade fartygen. Finlands starka ekonomiska band till väst försvagades, för att sedan nästan helt kapas av. Först bröts banden till Tyskland och sedan i praktiken även till England. Finland

³⁴ "teräs-, ajo-, ahto- ja sullejäistä, jotka moneksi kuukaudeksi sulkivat merisatamamme", Lampén, *Suomea maitse ja meritse*, s. 297.

³⁵ Tavaststjerna, *Marin och genre*, s. 55–56.

³⁶ "uusina laivoja rakennettiin sekä uusia kauppareittejä suunniteltiin ... ja laivat saivat purjehtia täysissä lasteissa", Karhu, *Sota-ajan taloudellinen elämä*, s. 12.

var nu isolerat från Väst- och Centraleuropa, inte bara under några vintermånader utan året om.

Fastän olika direktiv inför ett kommande krig hade getts beträffande skeppstrafiken, järnvägarna, telegrafkontoren och tidningspressen i juli 1914, var det få som trodde att världskriget skulle bli verklighet. Nyheten kom som en överraskning för vanligt folk överallt i Europa. J. Karhu reflekterade i sin bok, som utkom 1917, kring hur lamslående nyheten hade varit: då man återhämtade sig från den ”miste en del av allmänheten helt sin omdömesförmåga”. Karhu beskriver hur en del av stadsborna skyndade sig att söka skydd på landsbygden, samtidigt som folk från landsbygden i samma syfte flydde till städerna, och hur en del reste i sådan hast att de glömde att låsa ytterdörren. Kyrkorna var fulla av både unga och gamla, som ”sökte tröst i sin gemensamma fruktan och nöd”. Dessutom stannade flera av samhällets viktiga funktioner upp: ”I hamnarna dog trafiken helt och hållet, i kuststäderna släcktes gatubelysningen. Handelsmännen drog tillbaka sina beställningar, i fabriker upphörde arbetet och människor belägrade i långa köer bankerna för att ta ut sina besparingar.”³⁷

Det fanns dock inga skäl för några ”huvudlösa” lösningar. Bankirerna och affärsmännen som intervjuats av J. Karhu år 1914 hade lugnat de upprörda stämningarna. Finlands industri och lantbruk var kanske inte på global toppnivå i effektivitet, men på det stora hela var landets ekonomiska läge ”till den grad stabilt att de förväntade hårda tiderna kunde mötas med trygghet”.³⁸ I allmänhet tänkte man att kriget skulle bli kortvarigt och att man efter det skulle kunna fortsätta där man slutat i augusti år 1914. Även många erfarna politiker antog att de krigförande länderna helt enkelt inte skulle ha råd med ett långvarigt krig. Uppfylld av en sådan optimism berättade arkitekten Birger Brunila att han hade stegat in i spritaffären precis innan det världskrigstida försäljningsförbudet på alkohol trädde i kraft. Han köpte en flaska konjak och tänkte att den gott skulle räcka ända till krigets slut.³⁹

³⁷ ”Satamissa kuoli liikenne kokonaan, rannikkokaupungeissa sammutettiin katuvalaistus. Kauppiaat peruuttivat tilauksensa, tehtaita pantiin seisomaan ja pitkät ihmisjonot alkoivat piirittää pankkeja vaatien pois talletuksensa.”, Karhu, *Sota-ajan taloudellinen elämä*, s. 14.

³⁸ ”siksi vakavalla kannalla, että odotettavissa olevat vaikeat ajat voitiin ottaa turvallisesti vastaan.”, Karhu, *Sota-ajan taloudellinen elämä*, s. 12–13.

³⁹ Brunila, *Arkitekter och annat folk*, s. 131.

Krisen hejdar, livet går vidare

Då världskriget hade pågått i två år på senhösten 1916 hade de prognoser som uttalats av bankirerna och affärsmännen i intervjuer före kriget visat sig vara delvis felaktiga, men delvis helt korrekta. Framtiden verkade oviss, men de värsta hotbilderna hade inte realiserats. En stor del av finländarna upplevde till exempel inte att deras säkerhet var allvarligt hotad. I september 1916 skrev statsrådet Eliel Aspelin-Haapkylä i sin dagbok att han till och med tagit hem tavlorna från Kansallis-Osake-Pankkis bankvalv, där de ”har legat i nästan två år på grund av kriget”. Statsrådet bestämde att det var bättre att njuta av tavlorna på hemmets väggar, eftersom ”det känns onödigt att vänta på och frukta att kriget ska sprida sig till Finland [...]”.⁴⁰ Också för andra kändes kriget enformigt. Kaarlo Alfred Franssila som verkade som ämbetsman inom Skolstyrelsen tog en paus i dagboksskrivandet från hösten 1915 till mars 1917 på grund av sitt arbete, men också för att ”inte heller kriget var alltid intressant nog”.⁴¹

Trots att utrikeshandeln västerut sjönk dramatiskt i och med världskriget fick majoriteten av finländarna fortsätta med sitt arbete. Många fabriker hade till en början minskat på sin arbetskraft, kortat av arbetstiderna och sänkt lönerna. Då de arbetslösas antal steg häftigt, ordnades krismöten på arbetsförmedlingsbyråerna.⁴² Krisstämningen hade dock lagt sig då industrierna så småningom anpassade sig till den nya situationen. I och med krigstillståndet blev Ryssland i praktiken Finlands enda handelspartner, och flera företag i metall-, textil- och skoindustrin började nu producera de krigs- och militärförnödenheter som Ryssland var i stort behov av. För en del av fabrikerna var detta ingen stor förändring. Till exempel hade Crichtons skeppsvarv redan före kriget tillverkat torpedbåtar och ubåtar för den ryska krigsmaktens behov.⁴³ De finska sågverken möttes av den största utmaningen,

⁴⁰ ”ovat viruneet lähes pari vuotta sodan tähden”; ”turhalta tuntuu odottaa ja peljätä sodan leviämistä Suomeen”, Aspelin-Haapkylä, *Kirovuosien kronikka* (6/9 1916), s. 275.

⁴¹ ”sotakaan kaikin ajoin ollut kyllyksi mielenkiintoinen.”, Ilmolahti, ”Kriisin kirjaaja”, s. 66

⁴² Karhu, *Sota-ajan taloudellinen elämä*, s. 73–75.

⁴³ Herranen, ”Metalliteollisuus”, s. 23–24.

eftersom de inte på något enkelt vis kunde förvandlas till "bombsvarverier" eller manufakturer för andra militära förnödenheter. Vid flera sågverk höll man helt enkelt produktionen i gång fastän brädstaplarna växte. Sågverkens ägare hade en optimistisk tillit till att kriget snart skulle ta slut och att produkterna återigen skulle finna sin väg ut på marknaderna.⁴⁴

Befästningsverken som påbörjats av Ryssland erbjöd också arbete. Tusentals arbetssökande anställdes för – eller tvingades till – att bygga kanonvägar, skyttegravar och bunkrar för de ryska befästningsverken. Befästningsplanerna på olika håll i Finland – men speciellt kring Helsingfors och Viborg – var så ambitiösa att fångarbetskraft från Fjärran Östern i de senare skedena förflyttades till de hemliga byggnadsarbetena för att dryga ut de finska arbetarnas antal. För finländarna var dessa nykomlingar "kineser".⁴⁵ Detta var en allmän term som i början av århundradet kunde användas för att beteckna vad som helst som var främmande. Till och med den första funkisbyggnaden i Helsingfors kallades för "det kinesiska huset".

Under de första krigsåren blev den ekonomiska helhetssituationen klart svagare i Finland, men ekonomin kollapsade aldrig. Under åren 1915 och 1916 var bruttonationalprodukten mer eller mindre i en likadan nedgång som under de senare recessionsåren på 1990-talet.⁴⁶ Brödet tog inte heller genast slut på matbordet, fastän skeppen inte längre hämtade in mjöl från de tyska kvarnarna till Finland. Säden kom med tåg från Ryssland.

Det avlägsna dånet från sprängningarna vid befästningsverken gav aningar om det stora kriget, men de fruktade zeppelinarna uppenbarade sig inte på skyarna.⁴⁷ Finländarna märkte till sin lättnad att de var åskådare i kriget. Någon insikt i aktuella krigshändelser var dock svår att få. Aspelin-Haapkylä konstaterade uttråkat: "[M]an orkar knappt läsa dagstidningarna, så opålitliga är deras underrättelser." Eftersom radion inte ännu fanns kunde man inte heller komplettera den bristfälliga informationen genom att lyssna på

⁴⁴ Pihkala, *Suomalaiset maailmantaloudessa*, s. 132; Karhu, *Sota-ajan taloudellinen elämä*, s. 73–75; Hoving, *Enso-Gutzeit Osakeyhtiö*, s. 157.

⁴⁵ Bl.a. Aspelin-Haapkylä, *Kirovuosien kronikka* (10/10 1916), s. 276–277.

⁴⁶ Heikkinen, "Suomen taloudellinen kehitys keisariaikana".

⁴⁷ Salmela-Järvinen, *Alas lyötiin vanha maailma*, s. 88; Haavio, *Nuoruusvuodet*, s. 189.

utländska kanaler. Beställningar av svenska tidningar till exempel till universitetet begränsades, eftersom "halva staden har varit där och läst tidningar".⁴⁸ Då ingen direkt information fanns att tillgå blev man tvungen att lära sig andra sätt att hålla sig något så när à jour. Martta Salmela-Järvinen, som flera år senare blev riksdagsledamot för Socialdemokratiska partiet, drog sig till minnes hur det var att tolka de fåordiga krigsmeddelandena: "Rykten gick och man lärde sig att läsa mellan raderna. Då nyheterna informerade om att trupper någonstans förflyttades till nya ställningar eller att frontlinjen av 'strategiska' skäl rätades ut förstod man att ryssarna var på defensiven."⁴⁹

*Allt har blivit dyrare – förutom människoliv*⁵⁰

Under hösten 1916 och vintern 1917 förtvinade den optimistiska tanken om att de svåra tiderna kunde "mötas med trygghet". Att kriget fortsatte började märkas i en brist på förnödenheter, och det krävdes allt mer tid och energi för att få mat på bordet och värma sina rum. Läget var som allvarligast i de fattigare hemmen i städerna. Martta Salmela-Järvinen drar sig till minnes hur maten måste ransoneras i hennes familj. Brödet måste hållas inlåst så att varje barn skulle få sin bit av det. Man försökte ändå bibehålla någon form av normalitet. Det fanns inget riktigt kaffe, men eftersom det var svårt att avstå från kaffedrickandet användes rostade ärtor som surrogat. Brödet räckte bättre till då mjölet drygades ut med mjölet av torkade potatisskal.⁵¹ Så småningom smög sig knappheten in också i städernas mer välbärgade hem. Eliel Aspelin-Haapkylä klagade redan i oktober 1916 på att det inte fanns något smör och på att kaffet var ovanligt dyrt. Tillgången på kött och fisk var enligt honom "våldigt begränsad", medan grönsaker, som det för tillfället fanns gott om, åts i sådana mängder att skafferierna höll på att tömmas även på dem. Från detta utvecklades situationen

⁴⁸ "[s]anomalehtiä viitsii tuskin lukea, niin vähän niiden tietoihin luottaa."; "puoli kaupunkia on käynyt lehtiä lukemassa.", Aspelin-Haapkylä, *Kirovuosien kronikka* (31/10 1914 och 17/6 1916), s. 254, 273.

⁴⁹ "[h]uhut kiersivät ja rivien välistä opittiin lukemaan. Kun uutiset kertoivat, että joukot jossakin siirtyivät uusiin aseisiin tai 'strategisista' syistä rintamalinjaa oikaistaan, ymmärrettiin, että häviöllä venäläiset ovat.", Salmela-Järvinen, *Alas lyötiin vanha maailma*, s. 101.

⁵⁰ Karhu, *Sota-ajan taloudellinen elämä*, s. 271.

⁵¹ Salmela-Järvinen, *Alas lyötiin vanha maailma*, s. 98–99.

vecka för vecka i en mer negativ riktning. I Viborg orsakade hungersnöden redan i november upplopp i vilka, enligt Aspelin-Haapkylä, både armar och ben hade brutits.⁵²

Också bristen på ved att elda med blev ett allvarligt problem under den exceptionellt kalla vintern 1916–1917. Det fanns endast lite ved till salu och den fick man köa för i den häftiga kylan. Till exempel var man i Berghäll i Helsingfors tvungen att först köa utanför polisstationens byrå på Terrassgatan för att få en lapp, och därefter måste man ta sig till Hagnäs torg där veden höggs och såldes. Boendeförhållandena i städerna försämrades även i övrigt då nytt folk oavbrutet strömmade in till städerna medan bostadsbyggandet i det närmaste helt hade stannat av.⁵³

Om krigets ”enformighet” och den gråa vardagen under en längre tid hade minskat på skrivlusten hos dagboksskribenterna, så syntes en klar vändning i dagböckerna i mars 1917. Finlands ryska krigsfolk fick fredagen den 16 mars höra om att tsaren besegrats, och nästa dag lät de ryska myndigheterna motvilligt informera även finländarna om revolutionen. De häftigaste reaktionerna på revolutionsnyheten kom från de ryska soldaterna, men också finländarna gick ut på gatorna. Fabriker, affärer och caféer stängde sina dörrar. De dagboksskribenter som hade lämnat skrivandet på grund av brist på händelser greppade återigen pennan. De som tidigare i sina dagböcker hade koncentrerat sig på sig själva och på sin närmaste krets blev nu intresserade av de världs- och lokalpolitiska omvälvningar som skedde runt omkring dem. Att fästa allt på papper hjälpte skribenterna att infoga de händelser som de genomlevde i sina egna levnadsberättelser.

Författaren Aino Kallas representerade tydligt den typ av dagboksskribenter som placerade det personliga livet i centrum och de världspolitiska händelserna i periferin. Kallas var en hängiven skribent, men sidorna i hennes dagbok fylldes vanligtvis av personliga angelägenheter: hennes och hennes närståendes hälsobesvär, sorgen över en vän som dött och framför allt den spända och tärande relationen till Eino Leino. Fredagen den 16 mars vaknar även Kallas till större händelser: ”Kejsaren har gett ifrån sig kronan. [...] Jag är som berusad av något som är starkare än vin.” Nästa dag fortsätter hon: ”Allt har varit

⁵² Aspelin-Haapkylä, *Kirovuosien kronikka* (13/10 1916 och 4/11 1916), s. 277–278.

⁵³ Salmela-Järvinen, *Alas lyötiin vanha maailma*, s. 99; Nyström, *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta*, s. 154–156.

sammanblandat i min själ – kärleken och revolutionen.” Kallas berättar att hon hade gått gata upp och ned från morgon till kväll och sett soldater, matroser, röda flaggor, blottade svärd och röda band: ”Lägg till det den bländande marssolen och den bitande kalla vinden. Men jag känner – jag har levt historia.”⁵⁴

Alla samhällsklasser var med. Poeten L. Onerva talade om mänsklighet och broderskap i sin dikt *Vapauden aamuna* ("I frihetens morgon"): "Hjältarna reste sig, krossade reglen, / den stora mänskligheten nu bära fanan. / Ge era händer, ni människor, bröder; / inte ett endaste bröst är väl kallt!"⁵⁵ Även i tidningen *Työmies* konstaterades att det "överallt vimlar av folk, som om de kommit ur en bikupa. Röda band uppenbarade sig i ökande mängd på människors bröst och runt armarna. De bars av unga och gamla, fint folk och arbetare."⁵⁶

Maktskiftet skulle genast synas även i maktens symboler. Rektorn för Tammerfors finska samskola Kaarlo Tiililä bad skolans vaktmästare "ta ned porträttet av Nikolaj från festsalens vägg än en gång" lördagen den 17 mars. I sin dagbok reflekterade Tiililä kring frågan om man trots allt hade sett det sista av Nikolaj: "Det återstår att se om [porträttet] återvänder dit."⁵⁷ Söndagen den 18 mars gick abiturienten Martti Haavio längs med gatorna i Åbo och besökte sin skolgård, där ett leve till "ett fritt Finland" utropades under ledning av rektorn. Följande morgon upptäckte Haavio att kejsarens porträtt "i all tystnad hade burits från skolans vägg till sophögen".⁵⁸

Det var få som saknade Nikolaj. Han hade mist sin auktoritet för länge sedan. Samma öde hade hans farfar, Nikolaj I, gått till mötes. Staden Vasa hade år 1855, efter en besynnerlig episod, fått det nya namnet Nikolajstad efter Nikolaj I. För sin del förblev Vasaborna Vasabor, och då kejsaren störtats i Ryssland år 1917 befriades staden från sitt obekväma namn.⁵⁹ Nikolaj I:s son och Nikolaj II:s farfar, Alexander II, fick däremot behålla sin plats som staty

⁵⁴ "Keisari on luopunut kruunusta ... Olen kuin päihdyksissä jostain viiniä väkevämmästä."; "Kaikki on ollut sekaisin sielussani – rakkaus ja revolutsiooni."; "Siihen lisäksi maaliskuun kirkas aurinko ja kirpeän kylmä tuuli. Mutta tunnen – olen elänyt historiaa.", Kallas, *Päiväkirja* (16–17/3 1917), s. 70.

⁵⁵ Onerva, "Vapauden aamuna".

⁵⁶ *Työmies* 18/3 1917.

⁵⁷ "poistamaan Nikolain kuvan juhlasalin seinältä taaskin kerran"; "Saa nähdä vieläkö se sinne palaa.", Tiililä, *Isänmaa ja äidinkieli* (17/3 1917), s. 418.

⁵⁸ "kaikessa hiljaisuudessa kannettu koulun seinältä roskakasaan.", Haavio, *Nuoruusvuodet* (18–19/3 1917), s. 185.

⁵⁹ Hirvonen, "Kohti kansalaisyhteiskuntaa", s. 540.

mitt på Senatstorget i Helsingfors. Under de karnevalistiska dagarna i mars 1917 krävde "anarkisten och drömmaren" Jean Boldt att bronskejsaren skulle fällas från sin piedestal, ett krav som skulle komma att upprepas av senare kritiker.⁶⁰ Men nu, hundra år senare, står statyn fortfarande på Senatstorget, för utlänningar att förvånas över.

Demonstrationerna i mitten av mars var allmänna medborgarfester, men snart väcktes frågan om vem revolutionen egentligen tillhörde. Arbetarbefolkningen retade sig på att det verkade som om ju större den röda rosetten på rockuppslaget var desto större borgare var det fråga om. En skribent i *Työmies* var förbluffad över "hur snabbt våra borgare, som tidigare skrämdes av rött tyg, nu blivit röda".⁶¹ Revolutionsdagarna i mitten av mars var viktiga för alla, men de förväntningar som besejrandet av kejsaren hade väckt hos olika grupper var inte bara överdrivna utan också mycket motstridiga sinsemellan. Då ingen enighet rådde om evenemangens betydelse fick olika grupper inte längre plats på samma möten och under samma baner. De stora medborgarfesterna förvandlades så småningom till arbetarbefolkningens demonstrationer då de borgerliga deltagarna drog sig tillbaka från torgen och började ställa krav på "ordning".⁶² Kejsarens fall och Rysslands försvagade ställning öppnade fältet för en intern maktkamp i Finland.

Trots alla undantagsbestämmelser och brister som kriget medförde bibehölls samhällsfreden i Finland ända till våren 1917. Då krigstillståndet upphörde försvann också flera spärrar. Förändringen syntes inte bara i de allmänna politiska demonstrationerna och mötena, utan även andra former av missnöje spred sig tydligare ut i stadsrummet, ut på gatorna och in i affärerna. Grälen i insändarspalterna eller ransoneringskanslierna fick större proportioner. Tröskeln för att ta till strejk blev också lägre, och under året noterades en hisnande mängd olika arbetsrelaterade konflikter.⁶³ De problem som beslutsfattarna – vilka de än var i olika situationer – förväntades lösa var extremt svåra. Men svårigheterna med att finna lösningar ökade av att det i samhället inte fanns några rutiner för hur man skulle gå till väga. Väinö Tanner reflekterade kring den "brist på ansvar" som låg i tiden och som hade fått

⁶⁰ Salmela-Järvinen, *Alas lyötiin vanha maailma*, s. 113.

⁶¹ "[n]iin oli äkkiä punaiseksi muuttunut meidän punaista vaatettakin pelkäävät porvarimme.", *Työmies* 18/3 1917.

⁶² Haapala, *Kun yhteiskunta hajosi*, s. 220–222. Se även Tiirilä, *Isänmaa ja äidinkieli* (18/3 1917), s. 418.

⁶³ Nyström, *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta*, s. 129–140.

växa både före och under världskriget. Det hade ofta varit helt egalt vad som beslutades i riksdagen och hur resolut man lade fram sin sak där: ”Det var ändå alltid S:t Petersburg som avgjorde saken.” Det här ledde enligt Tanner till att alla grupper framför allt betonade ”taktiska synpunkter och valframgång”.⁶⁴

Efter februarirevolutionens vilda feststämning blev vardagen alltmer dyster. Ekonomin hade redan börjat stanna upp mot slutet av 1916, och 1917 kom kollapsen. Kejsardömet ekonomiska resurser tynade bort, flödet av beställningar på finska krigsförnödenheter avtog och befästningsarbetena trappades ned. I Finland minskade den industriella produktionen kraftigt, eftersom det inte längre fanns en endaste handelspartner.⁶⁵ Bristen på importvaror försämrade livsmedelssituationen dramatiskt. Allt färre av de tåg som transporterade spannmål kunde ta sig igenom det kaotiska Ryssland och fram till Finland.⁶⁶ Berövat sina utländska kontakter stod Finland utblottat.

Beroendet av utländsk spannmål hade varit ett erkänt problem redan innan världskriget bröt ut. Jordbrukarna hade uppmuntrats till att utöka sin odlingsareal, och år 1916 hade föreningen Pellervo – i samarbete med lantmannagillena – lanserat en nyodlingstävling. Cirka 3 500 jordbrukare hade förbundet sig att bryta närmare 7 000 hektar ny mark för åkerbruk. Dessa åtgärder var dock alltför småskaliga och de kom alltför sent. Deltagandet i nyodlingstävlingen var blygsammare än man hade förväntat sig och de planerade åkrarna var redo för sådd först på hösten 1917. Således bidrog de inte till att stilla någons hunger år 1917.⁶⁷ Också mjölkransoneringen upplevdes vara problematisk.⁶⁸

⁶⁴ Tanner, *Nuorukainen etsii sijaansa*, s. 352.

⁶⁵ Pihkala, *Suomen Venäjän-kauppa*; Pihkala, *Suomalaiset maailmantaloudessa*, s. 132.

⁶⁶ Rantatupa, ”Elintarvikehuolto ensimmäisen maailmansodan aikana”, s. 275–279.

⁶⁷ Karhu, *Sota-ajan taloudellinen elämä*, s. 21–22.

⁶⁸ Se t.ex. Tuulio, *Keskipäivän maa*, s. 74.

Enligt Martta Salmela-Järvinen diskuterade Helsingfors Arbetarförenings kvinnoavdelning ständigt livsmedelssituationen: "Det var svårt att förstå varför städerna skulle svälta då landsbygden verkade ha gott om mat. Det kunde var och en konstatera vid ett besök hos släktingarna på landet: hos dem rådde ingen brist på rent rågbröd, potatis eller fläksås, som åtminstone i vår familj bara var avlägsna, oåtkomliga drömmar."⁶⁹ Besvikelsen och frustrationen fick sina uttryck i demonstrationer redan på våren, men missnöjet exploderade i långvariga oroligheter och upplopp i juli 1917.⁷⁰ "Där två eller tre människor samlas väcks frågan om livsmedel. Priserna stiger gränslöst", konstaterade även rektor Tiililä i september.⁷¹

Trots att händelserna i Finland var en liten sidoscen i den större revolutionen medförde händelserna i mars att det öppna våldet kom in i stadsrummet på ett nytt sätt. Under revolutionens första dagar dödade ryska soldater tiotals officerare på fartyg, men också på Helsingfors gator, gårdar och caféer, framför ögonen på helsingforsarna. De som inte själva blev vittnen till händelserna hörde berättelser om dem.⁷² Olika situationer där våld eller hotet om våld användes som ett sätt att lösa problem eller oenigheter blev vanligare i Finland under hösten 1917. För att upprätthålla och hota ordningen bildades till exempel i Helsingfors borgerliga och socialdemokratiska paramilitära grupper, och utöver dem fanns olika ryska soldatgrupperingar i staden.⁷³

Många dagboksskribenter beskrev våldet och det ökande våldshotet i en rapporterande och underrättande ton. Det hjälpte dem att skapa ett avstånd till händelserna. Bland oroligheterna fungerade, såsom Martti Haavio beskriver det, också vardagen som en stödpunkt i livet. Haavios abiturientår 1917 började på grund av "oroliga tider" först i mitten av september. I sin hyresbostad i ett dunkelt hus vaknade han av att den intilliggande lägenhetens fönster besköts, glas klirrade och rop hördes. I sina drömmar trodde Haavisto att

⁶⁹ "Oli vaikea ymmärtää, miksi kaupungeissa oli nähtävä nälkää, vaikka maaseudulla näytti olevan elintarpeita yllin kyllin. Sen saattoi jokainen todeta vieraillessaan maalaissukulaisten luona; ei näiltä puuttunut puhdasta rusileipää, perunoita eikä läskikastiketta, joista ainakin meidän perheessämme nähtiin unta kuin jostakin kaukaisesta, saavuttamattomasta.", Salmela-Järvinen, *Alas lyötiin vanha maailma*, s. 105-106.

⁷⁰ Nyström, *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta*, s. 162.

⁷¹ "Missä kaksi tai kolme ihmistä kokoontuu, siinä syntyy kysymys elintarpeista. Hinnat nousevat äärettömästi.", Tiililä, *Isänmaa ja äidinkieli* (20/9 1917), s. 426.

⁷² Kalleinen, "Helsingin upseerisurmat maaliskuussa 1917", s. 150-152, 178-183. Se t.ex. Tiililä, *Isänmaa ja äidinkieli* (18/3 1917), s. 418; Brunila, *Arkitekter och annat folk*, s. 136.

⁷³ Nyström, *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta*, s. 172.

en zeppelinare hade flugit in över Åbo och börjat bomba staden, eftersom det konstant gick rykten om sådana. På vägen till skolan såg han en man som låg på gatan, knivhuggen till döds. Trots allt som hände i omgivningen klamrade sig Haavios skola – liksom hundratals andra skolor – fast vid vardagen, som erbjöd en känsla av kontinuitet och trygghet. Haavio berättar att de läste Shakespeares Hamlet: "Vi studerar vidare, utan att låta världens gång störa oss."⁷⁴

På gränsen mellan en gammal och en ny värld

Då imperierna hade tröttnat ut varandra på världskrigets gyttjiga slagfält började räkenkapens dag vara inne. Världskriget slet Europa i stycken på flera vis, men samtidigt knöt det européerna starkare till varandra: konkursen var gemensam. Sorgen och den bottenlösa besvikelsen sträckte sig över nationsgränserna, de var transnationella känslor.⁷⁵ I sin artikel "Tasavaltainen Suomi" ("Det folkstyrda Finland"), som utkom i maj 1917, hänvisade Urho Toivola, journalist på *Helsingin Sanomat* och ordförande för Framstegspartiet, till en potentiell ny helhet, Europas förenta stater, som han förväntade sig skulle födas på världskrigets ruiner. Han antog dock att Finland än så länge skulle förbli en del av Ryssland i någon form. Finland skulle knappast "genast bli en av delstaterna inom Europas förenta stater, som lär bildas i sinom tid".⁷⁶

Trots att det för många tedde sig som en sannolik och accepterad framtidsbild att Finland skulle tillhöra Ryssland, fortsatte striden mot den konkreta förryskningen utan uppehåll. I och med utropandet av krigstillstånd i juli 1914 hade förryskningsåtgärderna skärpts och delvis blivit svårare att motsätta sig, men ändå hade det förekommit motstånd. Finland skulle även i framtiden kunna vara en del av Ryssland, men inte ryskt. Distanseringen från det ryska fick stöd av de flesta finländare på ett eller annat sätt, fastän metoderna för den hade debatterats hätskt. I övrigt var det extremt svårt att föra en diskussion om finskhet och Finlands plats i världen i den spända atmosfären år 1917. Den politiska eliten var splittrad och

⁷⁴ "Opiskelemme jurraamme maailman menosta välittämättä.", Haavio, *Nuoruusvuodet*, s. 189.

⁷⁵ Wintle, *The Image of Europe*, s. 415; Winter, *Sites of Memory*, s. 223–227.

⁷⁶ "heti paikalla yhdeksi Euroopan yhdysvaltojen liittovaltioista, jollaiset kai aikanaan syntyvät.", Toivola, "Tasavaltainen Suomi", s. 20–22.

höll arbetarbefolkningen på avstånd. De olika grupperna definierade finskhet i sina egna skyttegravar, på sina egna villkor och utan att ta andra i beaktande. Eftersom man var så van vid att besluten i sista hand fattades någon annanstans behärskade man inte längre konsten att bygga kompromisser och saknade tålmod att söka en gemensam linje. Alla bara filade på – som Väinö Tanner formulerade det – ”sina egna taktiska synpunkter”.⁷⁷ Ett bra exempel på detta är universitetsfrågan, som nådde sin kulmen i en sorts lösning år 1917.

Den målsättning som finländarna kunde enas kring i universitetsfrågan var att eliten i landet inte skulle få bli ryskspråkig. Ett varnande exempel för många var förryskningen av universitetet i Dorpat (Tartu) år 1889. Men då man skulle besluta sig för om man i framtiden skulle satsa på svensk- eller finskspråkig universitetsutbildning i Finland kunde man inte ens åstadkomma en dialog, än mindre en konsensus.⁷⁸ Debatten om att grunda ett nytt universitet vid sidan om Kejsarliga Alexanders Universitetet (Helsingfors universitet) hade påbörjats redan på 1800-talet, men frågan blev aktuell på ett nytt sätt på 1910-talet. På grund av det så kallade studentöverflödet började det bli trängsel i korridorerna vid Helsingfors universitet. Bland de svenskspråkiga som ville införa reformer vid universitetet pågick planer på att grunda ett svenskspråkigt universitet i Åbo, och fastän total konsensus inte uppnåddes ens bland de likasinnade gick man framåt med planerna. Initiativet inspirerades dels av arvet efter Kungliga Akademien i Åbo, dels av att Åbo ville följa samma framgångsrika väg som ”västkustens metropol” i Sverige, Göteborg.⁷⁹ En hel del tävlan mellan städer blandades alltså med språkintressena. Ställningen som universitetsstad var något eftersträvansvärt, och även i Ramsays *Vägvisare* nämndes specifikt för Åbo ”det engagemang för att utveckla staden till en universitetsstad som uppstått” i staden.⁸⁰ Sommaren 1917 överlät 35 donatorer sammanlagt tre miljoner mark till Stiftelsen för Åbo Akademi, vilket förde projektet ett avgörande steg framåt.⁸¹

⁷⁷ Tanner, *Nuorukainen etsii sijaansa*, s. 352.

⁷⁸ Nordström, *Academia Aboensis Rediviva*, s. 108–113; Kaarninen, ”Alue ja kieli yliopistokiistojen ytimessä”, s. 139.

⁷⁹ Nordström, *Åbo Akademi*, s. 16–23.

⁸⁰ Ramsay (toim.), *Suomi: Matkaopas*, s. 94.

⁸¹ Nordström, *Academia Aboensis Rediviva*, s. 108–113; Kaarninen, ”Alue ja kieli yliopistokiistojen ytimessä”, s. 139.

Liknande planer hade mognat i det finsksinnade lägret. Klart fler än hälften av studenterna vid Kejserliga Alexanders Universitetet var finskspråkiga, men undervisningen gick huvudsakligen på svenska – detta hade skapat ett intresse för att grunda ett finskspråkigt universitet. Frågan började undersökas mer systematiskt år 1910, och precis som på den svenskspråkiga sidan blandades olika intressen i diskussionen. Flera städer – Åbo, S:t Michel, Jyväskylä, Kuopio och Lahtis – anmälde sitt intresse för att uppfostra den nya finskspråkiga eliten. Åboförespråkaren K.#N. Rautakari, chefredaktör för tidningen *Uusi Aura*, ansåg att det skulle ha varit ett stort misstag att ”begrava” ett finskspråkigt universitet i någon liten stad. Enligt honom var det just en sådan lösning som de svenskspråkiga önskade. Universitetet skulle grundas i Åbo eller så inte alls.⁸² Planen var att det finskspråkiga universitetet skulle vara ett privat lärosäte, finansierat med donationsmedel och så oberoende som möjligt av statsmakten – de ryska myndigheterna. I praktiken kunde man påbörja detta projekt först efter den ryska revolutionen. Turun Suomalainen Yliopistoseura (”Det finska universitetssällskapet i Åbo”) grundades i november 1917 för att samla in medel för att grunda ett finskspråkigt universitet.⁸³

Författaren Volter Kilpi, som senare blev bibliotekarie vid Åbo finska universitet, såg denna ”blockindelning” av folket som någonting destruktivt: år 1917 publicerade han en hel bok i protest mot fenomenet. I verket, som bär titeln *Nationell självprövning*, betonar han att det Finlands folk som skapats under hundratals år inte borde slås i spillror på grund av övergående meningsskiljaktigheter. I sin självrannsakan uttryckte sig dock också Kilpi med samma hätskhet som han kritiserade andra för. Kilpi kritiserade speciellt de svenskspråkigas isolering från ”den finskspråkiga folkbotten”, vilken enligt honom också kom till uttryck i universitetsfrågan: ”Om någon icke önskar vara finne, så han icke tvingas därtill, men en sådan person skall då även lämna det finska universitetet, det finska ämbetet [...] ty i hans händer äro dessa uppgifter i främmande, döda händer [...]” Enligt Kilpi skulle alla finländare som värnade om folkets ”europeiska” förflutna bekämpa en sådan isolationsutveckling.⁸⁴

⁸² Soikkanen, *Wenäjän varjo*.

⁸³ Universitetet grundades år 1920 under namnet Åbo finska universitet. Kaarninen, ”Alue ja kieli yliopistokiistojen ytimessä”, s. 139.

⁸⁴ Kilpi, *Nationell självprövning*, s. 13–14 och 99–101.

Finland skulle vara enhetligt och en del av ett Europa som nu låg i ruiner men som trots allt verkade representera något gott och beständigt.

Kunde då Kalevala fortfarande fungera som någon sorts grundpelare för finskheten? Kalevala firades i slutet av februari år 1917, vid samma tidpunkt som under tidigare år. Det som gjorde firandet speciellt var att ett projekt för illustrering av nationaleposet äntligen hade fått luft under vingarna efter en trög början. Den tammerforsiske skofabrikören Emil Aaltonen hade donerat 10 000 mark till ändamålet. Valet av illustratör för Kalevala hade fallit på Akseli Gallen-Kallela, som redan hade planerat arbetet i årtal och som uppskattade att han skulle behöva de följande tio åren för att slutföra det. De som understödde projektet såg i Kalevala ett bevis för den finska kulturens unika karaktär, men också för att finländarna tillhörde "bildningsfolken". Det framfördes också kritik gentemot initiativet. Till exempel klagade en upprörd Aaro Hellaakoski i tidningen *Ylioppilaslehti* på att Kalevala skulle tolkas av endast en man: Gallen-Kallela. Enligt Hellaakoski möjliggjorde nationaleposet så många olika tolkningar.⁸⁵ Ekonomen O.K. Kilpi var för sin del inte förtjust i Kalevala. Enligt honom tedde sig framtiden dyster så länge folket var obildat och intelligentian i Finland var mer intresserad av en samling trollformler än av att utveckla landets ekonomi.⁸⁶ Det var svårt att uppbåda en liknande glöd i Kalevalafirandet som exempelvis under det första förtrycksåret. Finskheten måste nu sökas annorstädes. Gallen-Kallelas bildprogram blev aldrig genomfört i sin helhet, och inte heller byggdes Kalevalahuset som Eliel Saarinen skissade upp.⁸⁷

I diskussionerna om finskhet lyftes alltid en fråga fram, nämligen vilken större, transnationell helhet finländarna tillhörde "naturligt". Ofta framstod tillhörigheten till någon större gemenskap som en självklarhet till den grad att den endast noterades i en bisats eller i förbifarten. Oftast hänvisade man till "bildningsländer", och tillhörigheten till dem var så allmänt självklar att den varken behövde förklaras eller påvisas. I vissa kommentarer reflekterade man dock närmare kring finländarnas bredare gemenskaper. Kyrkan kunde exempelvis erbjuda en gemenskap över nationsgränserna för dem som sökte andlig tröst mitt ibland krig och splittring. Kaarlo Rietrikki Kares, direktör för Åbo missionsförening, talade i

⁸⁵ Kalleinen, *Kansallisen tieteen ja taiteen puolesta*, s. 20–21.

⁸⁶ Kilpi, *Suomen ammatissa toimiva väestö*, s. 84, 87.

⁸⁷ Saarinen, *Kalevalatalo*.

oktober 1917 vid reformationsfesten i Åbo domkyrka om hur denna märkesdag förenade lutheranerna överallt i Nordeuropa: ”nu ringer kyrkklockorna i Tyskland, de besvaras av tusentals klockor från Danmarks slätter, Norges fjäll, Sveriges katedraler – och de besvaras av sönderrivna kyrkors spruckna klockor i Östersjöprovinserna.”⁸⁸

För andra erbjöd den internationella arbetarrörelsen en transnationell gemenskap som kunde ge stöd åt de egna målsättningarna. Martta Salmela-Järvinen blev i början av september anställd vid Työväen Kirjansitomo (”Proletariatets bokbinderi”), där man upplevde hektiska tider: ”Alla slags trycksaker behövdes inom arbetarrörelsen som hade vuxit explosionsartat. Medlemsböcker trycktes i massupplagor. Även stadgar och instruktionsböcker av alla de slag måste tryckas för verksamheten.” Salmela-Järvinen konstaterar att den politiska friheten även syntes i det faktum att tryckandet av *Kapitalet* av Marx, som hade påbörjats år 1913, ”nu återupptogs med kraft”. Det första bandet kom i flera häften från tryckeriet och i läsarnas händer under hösten.⁸⁹ Inte heller denna gemenskap var helt och hållet enhetlig: inom arbetarrörelsen höll kampen mellan dem som förlitade sig på parlamentarisk verksamhet och dem som förespråkade en väpnad revolution på att bli allt mer hätsk.

Medan andra reflekterade kring framtiden i sina tal började stadsplanerarna mycket konkret dra upp konturerna för det framtida Finland. Arkitekten Birger Brunila beskriver i sina memoarer hur han under hela året 1917 febrilt arbetade både på sitt eget kontor och på Helsingfors stadsplanebyrå. Brunila deltog bland annat i ordnandet av Första allmänna finska bostadskongressen i oktober 1917, där det centrala temat var hur man skulle lösa arbetarbostadsfrågan i städerna och på landsbygdens industriorter. Otto Stenroth, som öppnade kongressen, betonade i sitt tal att ”vi måste äntligen uppmärksamma att frågan om förbättrandet av de mindre bemedlades boendeförhållanden är en livsviktig fråga för folket”. Det här problemet måste lösas. Utställningsbesökarna bekantade sig med ritningar över

⁸⁸ ”nyt soivat kirkonkellot Saksanmaalla, niihin vastaavat tuhannet kellot Tanskan lakeuksilta, Norjan tuntureilta, Ruotsin katedraaleista – ja niihin vastaavat Itämeren maakuntien rikkiraastettujen kirkkojen haljenneet kellot.”, Haavio, *Nuoruusvuodet*, s. 190.

⁸⁹ ”Kaikenlaisia painotuotteita tarvittiin räjähdyskenomaisesti paisuneessa työväenliikkeessä. Jäsenkirjoista otettiin jättiläispainoksia. Oli myös painatettava sääntöjä ja monenlaisia ohjekirjasia toimintaa varten.”; ”nyt ruvettiin pontevasti jatkamaan”. Salmela-Järvinen, *Alas lyötiin vanha maailma*, s. 115.

fabriksområden, planritningar för arbetarbostäder och koloniträdgårdsplaner, i vilka internationella intryck och bekanta idéer kombinerades.⁹⁰

Stadsplanerarna ville också skapa stadscentra av en ny typ. Under första världskriget hade byggnadsbranschen så småningom glidit in i en djup recession, men man antog att svårigheterna inte skulle fortsätta för evigt. I väntan på bättre ekonomiska tider fördjupade sig arkitekterna i ambitiösa planer. Den mest ambitiösa var *Pro Helsingfors*-planen som utarbetades av Eliel Saarinen och Bertel Jung år 1917. På Saarinens skrivbord i ateljén i Hvitträsk föddes det nya, moderna Helsingfors – en europeisk metropol – som skulle ha rymt ett femfaldigt antal invånare. Det var en plan som tagit intryck av bland annat baron Haussmans Paris, byggt på 1800-talet, och Otto Wagners plan för Wien. En viss inverkan hade även S:t Petersburg, där Eliel Saarinen hade tillbringat en hel del av sin barndom. I Saarinens plan skulle stadscentret genomskäras av en elegant boulevard, Kungsavenyn. Den tre kilometer långa avenyn skulle ha sträckt sig från det nuvarande Posthuset ända till Böle. Den skulle kantas av både offentliga byggnader och de viktigaste kontors- och affärsbyggnaderna i det moderniserade och välbärgade Finland. Med sin monumentala skala och i sin modernitet skulle avenyn ha överskuggat Senatstorget, som i sin tur var ett byggnadsprojekt från den ryska tiden.⁹¹

Saarinen anade aldrig vilken lång process han påbörjade. Skapandet av ett nytt centrum för det självständiga Finland var ett till den grad förväntningsladdat projekt att genomförandet lät vänta på sig. Efter Saarinen planerade flera berömda arkitekter, inklusive Alvar Aalto, ett centrum för Helsingfors. Planerna utmynnade oftast endast i ett verkställande av små delar av dem, om ens det. Först nu, ungefär 100 år senare, håller denna del av Helsingfors på att byggas klart. Under arbete är nu till exempel Centrumbiblioteket som kommer att öppna sina dörrar i december 2018.

Självständigheten

⁹⁰ Meurman, *Ensimmäinen yleinen suomalainen asuntokongressi*; Brunila, *Arkitekter och annat folk*, s. 137–139.

⁹¹ Niemi, "Kaupunkisuunnittelijat ilman rajoja", s. 255–258.

Då man blickar bakåt på stora historiska vändpunkter är det lätt att tänka sig dem som hisnande ögonblick. Första världskrigets utbrott var en så dramatisk händelse att den nämns av de flesta dagboksskribenter och memoarförfattare. I deras livsberättelser representerades denna vändpunkt i världshistorien ofta av någon specifik stund eller stämning. Salme Setälä, en arkitektstudent som tillbringade sommaren 1914 i London, blev varse krigsutbrottet då han utanför sitt fönster hörde taktfast marscherande steg och sången "It's a long way to Tipperary".⁹² I Helsingfors centrum stannade vardagen upp till tidningspojknas rop: "kriget har brutit ut". Tyskland hade förklarat krig mot Ryssland.⁹³ Det är betecknande för hur trögt informationsflödet var i början av 1900-talet att många som bodde eller var på semester på landsbygden nåddes av nyheten först flera timmar – eller till och med flera dygn – senare. Väinö Tanner, helt ovetande om krigsutbrottet, blev förvånad då ett ryskt fartyg avfyra "någon shrapnell" över huvudena på honom och hans fiskekamrater.⁹⁴ Rektorn Kaarlo Tiililä, som var på semester i Pälkäne, hade hört oroväckande rykten, men han måste vänta på att tidningen skulle anlända på kvällen för att få bekräftelse på dem. Krigsförklaringen fanns tryckt i tidningen och krigsutbrottet var ett faktum, men fortfarande visste man inte vad det skulle innebära för finländarna. Även alla i Pälkäne ville ha mer information: "Den allmänna förvåningen tilltar. Med telefonerna når man ingen."⁹⁵

Utöver världskrigets utbrott kunde man tänka sig att självständigheten skulle ha varit en avgörande händelse också i privatpersonernas liv. Det är också så som Finlands självständighet ofta framställs, åtminstone implicit. I många historiska översiktsverk beskrivs året 1917 som en process som kulminerar i självständigheten. December 1917 framställs som en gränsdragning som förändrade allt: det fanns ett Finland innan och ett annat Finland efter. I de efterföljande generationernas ögon var självständigheten så viktig att allt annat åsidosattes eller miste sin betydelse. Även i memoarer är det typiskt att reflektera kring det som hände som någon form av gränsdragning. De som skrev ned sina minnen visste redan vad

⁹² Setälä, *Polusteekin koulussa*, s. 98.

⁹³ Nyström, *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta*, s. 39.

⁹⁴ Tanner, *Nuorukainen etsii sijaansa*, s. 437–439.

⁹⁵ "Yleinen hämmästys yltyy. Telefonoineissa ei pääse mihinkään.", Tiililä, *Isänmaa ja äidinkieli* (2/8 1914).

som skulle hända. Till exempel beskriver författaren Tyyni Tuulio stämningarna i sin familj så här: "Det talades i mycket allvarsamma ordalag kring detta, ett självständigt Finland som realitet kändes nästan hisnande. Kunde det vara sant, krävdes det så litet?"⁹⁶

Då man läser de dagböcker och brev som skrevs i början av december 1917 framträder självständigheten i en helt annan dager. För många av de samtida var dagarna i början av december inte väsensskilda från andra dagar. De var snöiga vinterdagar fyllda med allehanda personliga ärenden, arbetsjakt och oroligheter. Många plikttrogna dagboksskribenter nämner självständigheten endast i förbifarten eller inte alls. Finland förklarades självständigt i ordalag som – för att citera Martti Haavio – saknade "all ciceronisk glans". Inga fester arrangerades, det fanns ingen känsla av ett uppnått mål. Till exempel koncentrerade sig den tammerforsiske rektorn Kaarlo Tiililä på sina egna husaffärer, rättandet av studentprov och dramatiska möten i Tammerfors stadsfullmäktige, under vilka utomhusarbetarnas representanter med krav på löneförhöjning tog fullmäktige som gisslan och falangerna slogs "i trapporna och i vestibulen". Bland allt detta konstaterar Tiililä den femte december endast: "Och vårt folk har nu förklarat sig självständigt och utropat en republik! Detta ämnar man även meddela utrikes! Huvudet hålls högt, men kroppen är trasig."⁹⁷

Tanken på ett nytt Europa som en rad nationalstater tog tid att vänja sig vid. Inte heller de europeiska stormakterna visste genast hur de skulle förhålla sig till de nya "konstgjorda" småstaterna som föddes i Europas utkanter. Så sent som år 1920 rapporterade George Kidston, utnämnd till Storbritanniens ambassadör i Finland, till sitt hemland om finländarnas ovana och nervösa ledare: "The first thing which has struck me is the intense nervousness of all those in authority with whom I have hitherto come into contact, from the president himself to the prime minister and the minister for foreign affairs."⁹⁸ Kunde ett sådant folk verkligen styra sig självt?

⁹⁶ "Siinä puhuttiin hyvin vakavasti, itsenäisen Suomen tosiasia tuntui melkein päätähuimaavalta. Voiko se olla totta, näinkö vähällä se kävi?", Tuulio, *Keskipäivän maa*, s. 77.

⁹⁷ "Ja kansamme on nyt julistautunut itsenäiseksi tasavallaksi! Aiotaan asiasta ilmoitella ulkovalloille! Pää on pystyssä, mutta ruumis rempallaan.", Tiililä, *Isänmaa ja äidinkieli* (5/12 1917).

⁹⁸ Engman, *Petersburgska vägar*, s. 88.

Ledarna hade all anledning att vara nervösa: det nyligen självständiga Finland var en bräcklig skapelse som ännu inte ens hade fått sina egna gränser utstakade, än mindre kontroll över vad som försiggick innanför dem. Finländarna, som i årtal hade hört dånet av världskrigets strider på tryggt avstånd, inledde ett inbördeskrig en dryg månad efter självständighetsförklaringen. Inbördeskriget kanske ändå var en sorts "läxa": både Finland och Irland hade tagit sina första steg som självständiga stater i ett inbördeskrig, men de två är de enda av de nya staterna som föddes ur första världskrigets efterdyningar som också klarade sig igenom resten av århundradet som mer eller mindre demokratiska länder.

Källor och litteratur

Tryckta källor

[Aspelin-Haapkylä, Eliel], *Kirovuosien kronikka. Otteita professori Eliel Aspelin-Haapkylään päiväkirjasta vuosilta 1905–1917*, Eero Saarenheimo (toim.), Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1980.

Brunila, Birger, *Arkitekter och annat folk*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlags AB 1966.

[Canth, Minna], *Taisteleva Minna. Minna Canthin lehtikirjoituksia ja puheita 1874–1896*, Eila Tuovinen (toim.), Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1994.

Engels, Friedrich, *The Condition of the Working-Class in England*, New York: Cosimo Classics 2009 (på tyska 1845, på engelska 1887).

Gebhard, Hannes, *Asunto-olot Suomen maalaiskunnissa v. 1901*, Tilastollinen tutkimus yhteiskunta-taloudellisista oloista. III, Helsinki: Tilattoman väestön alakomitea 1910.

Haavio, Martti, *Nuoruusvuodet. Kronikka vuosilta 1906–1924*, Porvoo ja Helsinki: WSOY 1972.

Heikel, Yngvar, "Tilastollinen osasto. Asunto- ja rakennusolot", O.I. Meurman (red.), *Första allmänna finska bostadskongressens utställning: Vägledare*, Skrifter utgivna av bostadsreformföreningen 15, Helsingfors: 1917 (på finska: *Ensimmäinen yleinen suomalainen asuntokongressi. Näyttelyopas*. Asuntoreformiyhdistyksen julkaisuja 15, Helsinki 1917).

Kallas, Aino, *Päiväkirja vuosilta 1916–1921*, Helsinki: Otava 1954.

Karhu, J., *Sota-ajan taloudellinen elämä Suomessa*, Helsinki: Edistysseurojen kustannusosakeyhtiö 1917.

Kilpi, O. K., *Suomen ammatissa toimiva väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat vuosina 1815–75*. 2. *Kaupungit*, Väestötilastollinen tutkimus papiston väkilukutaulujen perusteella 20, Helsinki: Kansantaloudellinen yhdistys 1915.

Kilpi, Volter, *Nationell självprövning. Konturer ur finskt kulturliv*. Henning Söderhjelm (övers.), Borgå: Schildt 1917 (på finska: *Kansallista itsetutkiskelua. Suomalaisia kulttuuri-ääriiviivoja*, Helsinki: Otava 1917).

Lampén, Ernst, *Suomea ristiin rastiin*, Helsinki: Otava 1917.

Lampén, Ernst, *Suomea maitse ja meritse*, Helsinki: Otava 1918.

Leino, Eino, *Routavuositrilogia. Tuomas Vitikka. Jaana Rönty. Olli Suurpää*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1998 (nytryck av utgåva 1906–1908).

Meurman, O.-I., *Ensimmäinen yleinen suomalainen asuntokongressi. Näyttelyopas 1917*, Asuntoreformiyhdistyksen julkaisuja 15, Helsinki 1917.

Onerva, L., ”Vapauden aamuna”, *Sunnuntai* 25/3 1917.

Ramsay, August (toim.), *Suomi: Matkaopas. Käytännöllinen käsikirja*, Helsinki: Suomen matkailijayhdistys 1917 (kolmas painos).

Ramsay, August (red.), *Finland: Resehandbok. Vägvisare i Finland: Praktisk resehandbok*, Helsingfors: Frenckellska tryckeri-aktiebolaget 1905.

Saarinen, Eliel, *Kalevalatalo. Suomalaisen kulttuuritutkimuksen ahjo ja ohjelma*, Helsinki: Otava 1921.

Salmela-Järvinen, Martta, *Alas lyötiin vanha maailma. Muistikuvia ja näkymiä vuosilta 1906–1918*, Porvoo ja Helsinki: WSOY 1966.

Setälä, Salme, *Polusteekin koulussa. Opiskelua kymmenluvulla*, Helsinki: Otava 1970.

Sucksdorff, Vilhelm, *Arbetarebefolkningens i Helsingfors bostadsförhållanden. Redogörelse för arbetarebostadsundersökningen år 1900. På uppdrag af Hälsovårdsnämnden utarbetad*, Helsingfors: Hälsovårdsnämnden 1904 (på finska: *Helsingin työväestön asunto-olot. Selonteko työväenasunto-tutkimuksesta 1900*, Helsinki: Helsingin kaupunki 1904).

Sunila, J. E., *Pienviljelys ja sen menestysmahdollisuudet Suomessa*, Porvoo: WSOY 1918.

Tanner, Väinö, *Nuorukainen etsii sijaansa yhteiskunnassa*, Helsinki: Tammi 1951 (andra upplagan).

Tarvas, Toivo, *Häviävää Helsinkiä*, Helsinki: Otava 1917.

Tavaststjerna, Karl A., *Marin och genre*, Helsingfors: Werner Söderström 1890.

Tiililä, Paul, *Isänmaa ja äidinkieli. Kaarlo Tiililän elämä*, Tampere: omakustanne 2015.

Toivola, Urho, "Tasavaltainen Suomi", *Ad Interim* nr 2, 1917.

Topelius, Zacharias, *Boken om vårt land. Läsebok för de lägsta läroverken i Finland*, Helsingfors: Söderström 1937 (19:e upplagan).

Tuulio, Tyyni, *Keskipäivän maa 1916–1941*, Helsinki: WSOY 1969.

Työmies 18/3 1917.

Forskningslitteratur

Alanco, Jan & Riitta Pakarinen, *Signe Brander 1869–1942. Helsingin valokuvaaja*, Helsinki: Helsingin kaupunginmuseo 2005.

Alapuro, Risto, "De intellektuella, staten och nationen", *Historisk Tidskrift för Finland* 72, 1987:3.

Clark, Peter, *European Cities and Towns 400–2000*, Oxford: Oxford University Press 2009.

Donner, Jörn, *Uusi Maammekirja*, Helsinki: Otava 1967.

Engman, Max, *Petersburgska vägar*, Esbo: Schildt 1995.

Falk, Richard, "Self-determination under international law. The coherence of doctrine versus the incoherence of experience", Wolfgang Danspeckgruber (ed.), *The Self-determination of Peoples. Community, Nation, and State in an Interdependent World*, London: Lynne Rienner Publishers 2002.

Haapala, Pertti, *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*, Helsinki: Painatuskeskus 1995.

Harju, Jari, "Elämää Myllypurossa. Nykydokumentointia Helsingin kaupunginmuseossa", Katri Lento & Pia Olsson (toim.), *Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2013.

Harjula, Minna, *Tehdaskaupungin takapihat. Ympäristö ja terveys Tampereella 1880–1939*, Tampere: Tampereen historiallinen seura, Tampereen yliopiston historiatieteen laitos 2003.

Harvia, Yrjö, *Helsingin esikaupunkiliitos. Päämietintö*, Helsinki: Helsingin kaupunki 1936.

Hausen, Marika, "Saarinen Suomessa", Marika Hausen, Kirmo Mikkola, Anna-Liisa Amberg & Tytti Valto, *Eliel Saarinen: Suomen aika*, Helsinki: Otava 1990.

Heikkinen, Sakari, "Suomen taloudellinen kehitys keisariaikana – Finlands ekonomiska utveckling under kejsartiden", Jussi Nuorteva & Pertti Hakala (toim.), *Pro Finlandia. Suomen tie itsenäisyyteen 2. Näkökulma Saksa, Iso-Britannia, Itävalta ja Unkari - Finlands väg till självständighet 2. Synvinkel Tyskland, Storbritannien, Österrike och Ungern*, Helsinki: Edita 2015.

Herranen, Timo, "Metalliteollisuus", Timo Myllyntaus, Karl-Erik Michelsen & Timo Herranen, *Teknologinen muutos Suomen teollisuudessa 1885–1920*, Helsinki: Suomen Tiedeseura 1986.

Hirvonen, Pekka, "Kohti kansalaisyhteiskuntaa", *Vaasan historia IV. 1852–1917*, Vaasa: Vaasan kaupunki 2006.

Hoving, Victor, *Enso-Gutzeit Osakeyhtiö 1872–1958. I*, Helsinki: Enso-Gutzeit 1961.

Ilmolahti, Oona, "Kriisin kirjaaja. Muistamisen hallinta Kaarlo Alfred Franssilan päiväkirjassa", Katri Lento & Pia Olsson (toim.), *Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2013.

Jussila, Matti et al., *Telakoita, telefooneja ja troppeja. Tarina varsinaissuomalaisesta teollisuudesta ja osaamisesta kautta aikojen*, Turku: Turun seudun kehittämiskeskus 2014.

Kaarninen, Mervi, "Alue ja kieli yliopistokiistojen ytimessä", Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomen 1860-luvulta 1960-luvulle*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2011.

Kalleinen, Kristiina, "Helsingin upseerisurmat maaliskuussa 1917", Lars Westerlund (toim.), *Venäläissurmat Suomessa 1914–22. Osa 1 Sotatapahtumat 1914–22*, Helsinki: Valtioneuvoston kanslia 2004.

Kalleinen, Kristiina, *Kansallisen tieteen ja taiteen puolesta. Kalevalaseura 1911–2011*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kalevalaseura 2011.

Kennedy, K.A., T. Giblin & D. McHugh, *The Economic Development of Ireland in the Twentieth Century*, London: Routledge 1988.

Klinge, Matti, *Vihan veljistä valtiososialismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*, Helsinki: Otava 1983.

Kolbe, Laura, "Kaupungintalo kunnallisen itsehallinnon symbolisena rakennuksena", Lauri Putkonen (toim.), *Päätöksen paikka. Kunnantalot ja kaupungintalot*, Helsinki: Euroopan rakennusperintöpäivät 2009.

Leminen, Katarina & Reetta Pyrylä, "Teollisuuden muisto. Helsingin maaperän saastuminen ja kunnostus", Simo Laakkonen, Sari Laurila, Pekka Kansanen & Harry Schulman (toim.), *Näkökulmia Helsingin ympäristöhistoriaan. Kaupungin ja ympäristön muutos 1800- ja 1900-luvuilla*, Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus 2001.

Niemi, Marjaana, "Kaupunkisuunnittelijat ilman rajoja: Eliel Saarinen luomassa kansallisia, kansainvälisiä kaupunkeja", Irma Sulkunen, Marjaana Niemi & Sari Katajala-Peltomaa (toim.), *Usko, tiede ja historiankirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2016.

Niskanen, Riitta, "Eliel Saarisen kaupungintalot", Lauri Putkonen (toim.), *Päätöksen paikka. Kunnantalot ja kaupungintalot*, Helsinki: Euroopan rakennusperintöpäivät, 2009.

Nyström, Samu, *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta. Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918*, Helsinki: Helsingin yliopisto 2013.

https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/40334/nystrom_vaitoskirja.pdf?sequence=1

Nordström, W. E., *Åbo Akademi 1918–1943*, Åbo: Åbo Akademi 1945.

Nordström, W. E., *Academia Aboensis Rediviva 1918–1968*, Åbo: Åbo Akademi 1968.

Pihkala, Erkki, *Suomen Venäjän-kauppa vuosina 1860–1917*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 113, Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 1970.

Pihkala, Erkki, *Suomalaiset maailmantaloudessa keskiajalta EU-Suomeen*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001.

Platt, Harold, *The Shock Cities. Environmental Transformation and Reform of Manchester and Chicago*, Chicago: University of Chicago Press 2005.

Rantatupa, Heikki, "Elintarvikehuolto ensimmäisen maailmansodan aikana", Matti Peltonen (toim.), *Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004.

Salmi, Hannu, *Tanssi yli historian. Tutkielmia suomalaisesta elokuvasta*, Turku: Turun yliopisto 1999.

Schivelbusch, Wolfgang, *Järnvägsresandets historia. Om rummets och tidens industrialisering under artonhundratalet*, Gunnar Sandin (övers.), Stockholm: Gidlund 1984.

Soikkanen, Timo, *Wenäjän varjo. Turun Suomalaisen Yliopiston juurilla*, Turku: Kirja-Aurora 2012.

Waris, Heikki, *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle I*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1932.

Winter, Jay, *Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European Cultural History*, Cambridge: Cambridge University Press 1995.

Wintle, Michael, *The Image of Europe. Visualizing Europe in Cartography and Iconography Throughout the Ages*, Cambridge: Cambridge University Press 2009.

Åström, Sven-Erik, "Kaupunkiyhteiskunta murrosvaiheessa", Ragnar Rosén, Eirik Hornborg, Heikki Waris, Eino Jutikkala (toim.), *Helsingin kaupungin historia IV:2. Ajanjakso 1875–1918*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino Oy 1956.